

КІНЕМА «ВОЧЫ»: СЕМАНТЫКА-СТЫЛІСТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ

Дземідзюк Таццяна

УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Аб'яднанні слоў, звязаных паміж сабой асацыяцыямі па сумежнасці, называюцца тэматычнымі групамі. Асацыятыўныя сувязі паміж словамі ў тэматычнай групе абумоўлены камунікатыўнай функцыяй, інакш кажучы, у тэматычных групах словы аб'яднаны на аснове той агульнай тэмы, якая адлюстроўвае сітуацыю маўлення. Выбар лексічных адзінак у размове на тую ці іншую тэму («Тэатр», «Спорт», «Магазін», «Горад» і інш.) прадвызначаецца неабходнасцю фарміравання і выражэння думак, а сумяшчальнасць слоў уяўляе сабой сэнсавую правільнасць выказвання, адпаведнасць выказвання «нармальнаму» стану рэчаў. Сапраўды, калі мы глядзім спектакль ці слухаем оперу, то нельга гаварыць, што глядзім фільм ці слухаем спартыўны рэпартаж; калі закончылася першая дзея спектакля, нельга сказаць, што закончылася першая серыя, паколькі словы *фільм*, *серыя* ўваходзяць у тэматычную групу «Кіно», а спалучэнне *спартыўны рэпартаж* – у тэматычную групу «Спорт». Значыць, тэматычныя групы слоў неабходна разглядаць як такія сэнсавыя падборкі лексічных адзінак, якія цалкам залежаць ад сэнсу выказвання на тую ці іншую тэму.

У артыкуле мы прааналізуем прадметна-тэматычную групу лексемы 'вочы'. Нягледзячы на сакральнасць (*вочы* – «*акно ў іншасвет*», *ліхое вока*) і паэтычнасць (*У вачах адлюстравана тое, што ў душы хаваецца на дне* (Я. Непачаловіч); *І ў затуманеным прасторы ці то ў душы маёй плылі вачэй бяздонныя азёры* (Г. Бураўкін) кінемы «вочы», сінонімамі да яе з'яўляюцца грубыя і зневажальныя словы: *бельмы, бельмачы, буркалы, зіркачы, лупы, зекры*. Нямала слоў існуе і ў дыялектнай мове для называння органа зроку, аднак большасць з іх таксама мае экспрэсіўную, часцей зневажальную, афарбоўку: *вачаня, глаз, глядзелкі, пялы, зебры, бельмы, бельмакі, буркалы, булы, бумбулі, бакі, бакулы, бялкі, балонкі, вірлы, лупы, лупачы, лыпаўкі, земкачы, гізікі, зекры, зеграчы, зенкі, зенні, зрыны, зяпкі, сляпні, безікі, гізіюкі, шклянкі, бінды, пазіралкі, гузлы, ліпсы, язікі, блымаўкі, банькі, шчэлкі, ямкі, каяны* і інш.

Мова дакладна адзначае незвычайную здольнасць вачэй – іх зрэнкі знаходзяцца ў руху, адсюль спалучальнасць вялікай колькасці дзеясловаў руху са словам «вочы»: *акінуць вачыма, абвесці вачыма, адвесці вочы, слізгаць вачыма, змераць вокам, аблазіць вачыма, праводзіць вачыма, прыкаваць вочы, вылупіць вочы, упіцца вачыма, заплюшчыць вочы, прыжмурыць вочы, апусціць вочы* і г.д.

Вочы як адбітак эмацыянальнага стану герояў твора могуць выражаць самыя разнастайныя пачуцці: негатыўныя ці пазітыўныя. Позірк можа выражаць пэўны настрой ў той ці іншай сітуацыі ці, наадварот, характарызаваць персанажа як індывідуальнасць, ствараць непаўторны вобраз.

Моўныя адзінкі са значэннем візуальнага кантакту называюць разнастайныя тыпы міжасобных адносін, якія ўзнікаюць у працэсе камунікацыі, выражаюць пэўную ацэнку, перадаюць пачуцці, псіхалагічны і эмацыянальны стан асобы. Кінеммы са значэннем візуальнага кантакту могуць абазначаць: **а)** пачуццё дабрата і замілаванасці да суб'ядніка: *«Ды ўжо як, калі такое дзела», – ніякавата паморшчыўся Грыбаед, і вочы яго неяк мякка і па-добраму засвяціліся* [1, с. 65]; **б)** непаразуменне і насцярожаннасць у пэўнай сітуацыі: *Валодзька, малы бялявы брат, што спаў на палацях, раптам зварушыўся, расплюшчыў вочы, зірнуў на Васіля і мігам ускочыў: «Вась, а Вась, – і я?!»* [1, с. 65]; *Ляўчук, не збаўляючы кроку і нават не азірнуўшыся, толькі косячы вокам, прашыбаваў яшчэ дзесяць крокаў і выйшаў з іх акупа* [2, с. 91]; **в)** спакой і аб'якавасць да сітуацыі: *Юрый спыніўся. Вочы яго спакойна сустрэлі позірк вачэй Леановіча* [3, с. 30]; **г)** здзіўленне пры пэўных умовах: *Праз гэты дымок здзіўленыя вочы Горава ўбачылі, як Пора-Леановіч таргануўся ўперад быццам наткнуўся грудзьмі на нешта нябачнае, і стаў* [3, с. 37]; **д)** шчырасць і пяшчоту да суб'ядніка: *Вочы Гарновой загарэліся шчырым агнём* [3, с. 258]; **е)** пільнасць, уважлівасць, зацікаўленасць да суб'ядніка: *Зоська, пабялеўшы, ва ўсе свае вялікія вочы глядзела на Антона* [1, с. 190]; **ж)** радасць, шчасце: *Вочы яго блішчалі ад гэтага прыемнага пачуцця* [4, с. 304]; **з)** сум, безнадзейнасць, адчай, трывога, хваляванне: *Цягнік калаціла на сутыках. Высоцкі адвёў вочы, таксама расхваляваны* [4, с. 153]; *Дзяўчына глядзела на яго з-пад доўгіх загнутых веек вільготна і сумна, чорнымі дзівоснымі вачыма* [4, с. 83].

У такіх прыкладах адлюстравана прастата невербальных дзеянняў і ў той жа час створаны складаныя эмацыянальныя стасункі паміж героямі. Аўтары паказваюць, што пры дапамозе саматызмаў можна намаляваць аб'ёмную камунікатыўную карціну і дапамагчы чытачу больш поўна раскрыць для сябе таго ці іншага героя, зразумець, што ён адчувае і чым жыве ў пэўнай сітуацыі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім: раман / У. Караткевіч. – Мінск : Юнацтва, 1981. – 381 с.

2. Караткевіч, У. Нельга забыць: раман / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літаратура, 1982. – 335 с.
3. Караткевіч, У. Лісце каштанаў / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літаратура, 2007. – 398 с.
4. Кудласевіч, А. Шчыпач / А. Кудласевіч // Літаратура і мастацтва. – 2007. – № 11. – С. 9–10.